

Интегрированной библиотечнэй уруок

Уруок тиэмэтэ: Хара тыа байанайдаах, уол оҕо соргулаах

Уруок тиибэ: 5-6 кылаас уолаттарыгар Мэхээлэчээн булчут мүччүргэннээх сырыыларынан өбүгэ оонньууга, интегрированной уруок

Уруок сыала-соруга: Уол оҕо эт-хаан өттүнэн эрчиллиитинэн булт үөрүйэхтэригэр сыстыгыта, аабыны оонньууга дьүөрэ тутуу.

Үөрэтэр: олохсуйбут сизри-туому тутуһууну өйдөтүү, үөрэтии уол оҕо аҕа көлүөнэ олорон ааспыт олобу олобун билиитэ.

Иитэр: патриотическай тыынна иитии, хамсаныылаах оонньуу нөнгүө айымньыга чугаһаты.

Сайыннарар: мындыр толкуйу, сымса буолууну, аабыны көбүлээһин.

Уруок тэрилэ: компьютер, проектор, спортивная тэриллэр.

Уруокка туттуллар ньымалар: кинигэ, тэттик боппуроска эппиэттээһин, күрэхтэһии

Уруок хаамыта

Кириитэ:

Библиотекарь: Үтүө күнүнэн эр хоһууннар!

Былыр былыргыттан сахаларга Сэтинньи ый туох ыйай? (Байанай ыйа – оҕолор эппиэттиилэр) сөп, бары билэргит үөрдэр! Байанай – тыа, ойуур, көтөр-сүүрэр танарата, ол эбэтэр булт иччитэ дэнэр. Күүкэйбит булчуттара А.Е. Кулаковскай “Байанай Алгыһа” айымньыга хоһууларыны Аал уоттарын иннигэр Баай Байанайтан көрдөһөн, сизэр-туом толорон аар тайбаларыгар бултуу тахсалара. Ордук сэрии сылыгар, аас-туор кэмнэргэ булчуттар абырал буолтара. Анаан балыктааһын фронугар сылдыбыт дьоннордохпут, куобахха туһахтаан тириитинэн үтүлүк, кэтинчэ тигэн фронтна ыталлара, тайах бултаан хоргуйан быстаран олорор ыаллары үрүн тыыннарын өллөйдөөбүттэрэ үгүс этэ. Ол курдук, Григорьев Афанасий Дмитриевич, Иванов Павел Наумович, Филиппов Прокопий Иванович колхозтарын дьоно этэңнэ олоруттарыгар улахан оруоллаахтар. Саха кинитэ айылҕа оҕото. Ол быһытынан үгүстэрэ бэргэн булчут буолаллар. Оннук дьоннорутун кизэн тутта ааттыбыт Федоров Алексей Васильевич, Павлов Михаил Спиридонович, Федоров Николай Семенович, Михайлов Василий Павлович, Васильев Егор Иннокентьевич уо.да.а. Үгүс саха уолаттара Аҕа дойду Улуу сэриитигэр булчут удьуордаах, тиини харахха ытар буолан снайпер саллаат буолбуттара биллэр. Дьэ ааттатаалаан эрэ... (Оҕолор эппиэттэрэ: Охлопков Ф.М., Кульбертинов И.Н., Петров Е.К...). Онон оҕолоор, саха омук уол оҕото булка дьобурдаах буола улаатарыгар оҕо эрдэбиттэн уһуллара. Сизэр-туом кэһиллибэт үгэс аҕаттан уол оҕо бэриллэн иһэр үрдүк аналлаах. Булт иччитин Байанайы хаһан да хомотуман, тыаҕа, булка сизри-туому тутуһан сылдыаарың! Аал-уоккутун өрүү аһатаргытын умнуман! Маныхаа фронтовик суруйааччы Т.Сметанин “Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэрэ” олус сэргэхтэр үөрэтэр түгэннэрэ элбэх. Кини мүччүргэннээх сырыылыра ханнык да ыарахан түгэңнэ мындыр өйгүнэн оннооҕор адырҕа кыылтан быһһаныаххын сөбүн этэр. Булт диэн уонунан дэннээх, соччо көрүдүөс аргыстаах диэн Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэригэр суруйааччы бэрт оруннаахтык бэлиэтиир.

Чэйиң эрэ, эр хоһууннар, быһпастыгас быччыңнар, иңиир-ситии уолаттар күөн күрүскэ соргу-дьолоуоҕа холонун! Күрэхпит түһүмэхтэрэ кэпсээн мүччүргэннээх түгэннэринэн өбүгэ оонньуутун дьүөрэ тутан саҕалыбыт.

(Бу оонньуу хамаанданан эбэтэр биирдиилээн ытыллыан сөп.) Түһүмэхтэрбит Т.Сметанин “Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэрэ” айымньыттан ыйытыктаах буолуоҕа. Сөптөөх хоруй оонньууга баал эбэр.

Сүрүн чааһа:

1. түһүмэх (1 слайд)

Куһу ураҕаһынан бултуурбут. Бу кэпсээнгэ 3 табаарыстыы уол кустуу киирэллэр. Манна Мэхээлэчээн доҕор уолун атаҕын кус диэн ураҕаһынан быһа охсор. Кини ханнык кус дии санаабытай? (Арай адьас талах төрдүгэр икки бэйэ көҕөн бөлтөһөн олороллор).

Күрэх: Кусчут. Ураҕас уһунуттан көрөн төгүрүмтэ иһигэр кус мончууктары ууран күөл онорон онтон кэмнээх бириэмэ иһинэн кустары ураҕаһынан ылыы. Ким элбэҕи ылбыт ол кыайыылаах.

2. түһүмэх (2 слайд)

Сатаатахха – хонууга да күөгүлүөххэ сөп. Мэхээлэчээн бу түбэлтэҕэ бөрө инсэтин ханык балыкка холууруй?(Тоҕо баҕас инсэтэй, сордонно дылы буолан)

Күрэх: Өһүөнү сүүһүнэн үстэ тонсуйуу. Былыргы саха балаҕанын өһүөтүгэр икки кирис өтүүнү сөллүбэт гына ыга баайан, атын сиргэ тийэ санныылыччы түһэрэр. Оонньууну ыытааччы икки киһини быа анныгар сиргэ олордор, кинилэр атахтары халаачыктыы уураллар. Өһүөҕэ атахтарынан көмөлөспөккө эрэ аңаардас илиилэринэн тардыһан тахсыахтаахтар. Оонньуу ыытааччы «чэ!» диирин кытта иккиэн тэбис – тэннэ тардыһан тахсыбытынан бараллар. Урут тийбит киһи өһүөнү сүүһүнэн үстэ тонсуйар. Оччоҕо эрэ кыайбытынан аабыллар.

3. түһүмэх (3 слайд)

Куобак. Уолчааны тыыннаах куобак тиэрэ көппүтүн аҕата: “Аһын хаатын алдыаптатаҕар махтан диэн ити тугу эппитэй?” (Иһин тэлэ тэбэр кыахтааҕын этэр)

Күрэх: Хорон оту үрдүнэн ыстаныы. Икки 40 см уһуннаах хаппыт оту икки ардылара 1 м сиргэ кэккэлэһиннэрэ уураҕын. Икки киһи тэннэ бу оту үрдүнэн көтүөхтээхтэр. Кинилэр атахтары тойон эрбэхтэрин икки илиилэринэн тутан баран, илиилэрин араарбакка ыстаныахтаахтар. Өскөтүн биирдэстэрэ оту таарыйдаҕына эбэтэр илиилэрин ыһыктан кэбистэбинэ, кыайтарыылааҕынан аабыллар.

4. түһүмэх (4 слайд)

Эргэ балаҕан халҕанынан. Бу мүлчүргэннээх түгэнгэ “Дьиэбэр тэбин, аҕаҕын аҕал” – диэн Мэхээлэчээн кимиэхэ эппитэй? (Балтыгар)

Күрэх: Оҕус уонна чөнгөчөк. Ыытааччы оонньуу аатын биллэрин кытта икки хамаанда оонньооччулара саамай эрэнэр киһилэрин «оҕус» аатыттан киллэрэллэр. Хайалара да «чөнгөчөк» буолуон баҕарбат. Ол иһин оонньуу ыытааччы уһун соноҕос соҕус өтүүнү ылан, икки уһуктары холбуу баайталаан кэбиһэр. Күрэхтэһэр дьон кэннилэринэн, бэйэ-бэйэлэрин охсуһардыы икки илиилэринэн уонна тобуктарынан сиргэ тирэнэн, аттаан тураллар. Оонньуу ыытааччы өтүүтүн аҕалан, иккиэннэрин моонньуларыгар кэтэрдэн, хоннохторун аннынан ытан, сосуһалларыгар табыгастаах буоларын курдук бэлэмниир. Онтон тайанан турар сирдэригэр сурааһыннары тардар уонна: «Чэ!» - диэн хамаандалыырын кытары оонньооччулар иккиэн тэннэ сыыйа сосуһаллар. Хайалара күүстээх, утарылаһааччытын соһон сурааһыныгар аҕалбыт, кыайыылааҕынан аабыллар уонна «оҕус» буолар. Кыайтарбыт киһи «чөнгөчөк» аатын ылар.

5. түһүмэх (5 слайд)

Этэрбэс чааркаан буолбуттаах. Өлүү болдьохтоох диэбиккэ дылы, кырынаас уун утары сүүрэн иһэн, куотар эрэл сирин булбуттуу, этэрбэс иһигэр сып гынан хаалла. Бу ким этэрбэһэй? (Балта аҕатын этэрбэһин кэппитэ сулбуруйбут)

Күрэх: Кырынаастыыр. Бу уол оҕо төһө сымсатын, илиитигэр, сиһигэр төһө кыахтабын көрдөрөн, илиитинэн дугунан, ыстаналыыр оонньуута. «Кырынаастыыр» киһи сиргэ икки илиитинэн уонна атабын төбөтүнэн тирэнэр. Өрө ыстанарыгар илиилэринэн аннынар уонна кулгаахтарын ытыстарынан таарыйан ылаат, илиитинэн сиргэ тирэнэ түһэр. Тобуктарын бокутуо суохтаах. Ыстаналыыр киһи тохтоло суох кулгаахтарын ытыстарынан охсо-охсо утарылаһааччытын кыайыар диэри ыстаналыыр.

6. түһүмэх (6 слайд)

Төбөбөр кус сымыттаабыта, өлөр суолтан бөрө быһаабыта. Уол төбөтүгэр тоҕо кус сымыттаабыты уонна бөрө өлөр суолтан хайдах быһаабытай? (Аттан түһэн бадараанна батыллан, утуйан олордобуна кус сымыттыыр, бөрө кутуругуттан тутуспутугар соһуйан сулбу тардар)

Күрэх: Хайах хостооһуна. Төһө баҕарар киһи оонньуур. Кыахтаах киһини остуолбаны куустараллар, атыттар кини кэнниттэн субуруһа хоннохторуттан ыгыта куустуһан олороллор. Оонньуу ыытааччы бөҕө – таҕа киһиэхэ этэр: «Кыһынны хаһааскын хостоо эрэ, нохоо! Хайдах этигиний?» Онуоха кини баҕананы кууан олорор дьонно тийэр, бүтэһик киһини хоннобуттан ылан кэннин диэки соһор. Ким илиитэ сылайан ыһыктыбыты ньылбы соһон таһаарар. Баҕананы кууһан олорор киһини эмиэ ньылбы соһуохтаах. Бу оонньууга уларытан остолбону эрийэ бэйни соһуу. Уһун быаҕа ледянка баайан онно олорон бэйэни соһуу.

7. түһүмэх (7 слайд)

Сиэм диэбитэ – хата бэйэтэ сиэтилиннэ. Мэхээлэчээн булчут бөрөнү хайдах сиэппитэй? (Маамыкта быа түмүгүттэн ытырбыт, ыйыстыбыт)

Күрэх: Дьулурҕа оҕус. Дьуэ кэтэбэриин сыһаһатыттан аанна диэри күрэхтэһэллэр эбит. Ол маннык: биир модьу-таҕа көрүннээх киһи аттаан (икки тобугунан уонна икки илиитинэн тайанан) сиргэ турар. Киниэхэ ат сиһин хаптаҕай быатынан моойторук онорон кэтэрдэллэр уонна быатын алларанан, атабын икки ардынан, ыталлар. Быа төбөтүн эмиэ модьу – таҕа көрүннээх киһи тутар. Аттыы сылдыар киһи кэтэбэриин сыһаһаттан аан диэки дьүккүйэр, онуоха быа төбөтүн тутар киһи төһө кыайарынан тирэнэ – тирэнэ тардыһар. Күүстээх моойдоох уонна быччыннаах киһи иннин диэки дьүккүйэн кыайар.

8. түһүмэх (8 слайд)

Тайах тэпсибитэ. Мэхээлэчээн булчуту тайах тэпсэ сырыттабына ким быһаабытай? (Доҕоро ыппыт)

Күрэх: Ат буолан сырсыы. Сайын сайылыкка тахсыы оҕо аймакка саамай күүтүүлээх кэм буолара. Оҕолор сындаһаннаах уһун кыһын кэнниттэн көрсүһөн араас оонньуулары оонньууллара. Олортон биирдэстэрэ – «ат буолан күрэхтэһии» Үс эбэтэр биэс оҕо икки илиилэринэн сиргэ тайаналлар, икки атаһарын төбөтүөр тирэнэллэр. Бары кэккэлэһэн, сүүрүргэ бэлэм тураллар. Сүүрэр сирдэрэ – 30-50 миэтэрэ уһуннаах көнө сир. «Чэ!» диэн хамаанда кэнниттэн бука бары тэбис-тэннэ түһүнэн кэбиһэллэр. Сүүрэллэригэр икки илиилэрин, атаһарын тэннэ ылан, сылгы эрчимнээхтик сүүрэрини тэнкөйөн барыахтаахтар. Ким урут кэлбит кыайыылаабынан тахсар.

9. түһүмэх (9 слайд) **Кымырдабас эһни кыайбыттаах.** Кулгаабар кирибит кымырдабаны эһэ хайдах гынан таһаарыахтаах этэй? (Ууга кириэн сытыа этэ. Кулгаабар уу кирирдэбинэ, кымырдабастар тахсыа этилэр)

Күрэх: Төкүнүйүү. Сымнабас сиргэ хойуостан барыы.

10. түһүмэх (10 слайд) **Булчут буолбут бэлиэ.** Мэхээлэчээн ас буһарынан баран кэтэх тардыстан, булчут буолан тугу гыммытыттан астына сыппытай? (Мин дабаны дуолан тайабы кытта кубаны биир отууга өлөрөн, биир үтэһэбэ үөлэн булчут ахсааныгар кирибититтэн)

Күрэх: Тойон. Бары сиэмэх кыылар ааттарын ылыналлар. Тэлгэһэ ортотугар чөмөхтөһөн тураллар. Эһэ мээчиги үөһэ бырабар. Ким хаппыт “тойон” буолар. Сырсан кыылары бырабар. Таптарбыт хапан ылан атын кыылары сонордоһор. Таппатабына “тойон” буолан бүтэр.

Түмүк: Хара тыа байанайдаах, уол оҕо соргулаах диэн мээһэбэ эппэттэрин эһиги бу кылгас түгэһэ экиитинэн-хааһытынан биллигит. Элбэби аабар киһи булка-алка туһанара, сүбэ-ама ылар үгүс буолар. Кинигэ ыраах сиргэ, тыаба сырыттааха соботохсуппат доһоруң буоларын умнумаң! Манна таарыччы этэр буоллааха самаан сайыны көрсөр ыһаабар саха төрүт оонньууларыгар булт түгэһиттэн буур, кылыы, ыстаңа курдук оонньуулар оонньооллор. Бүгүһүнү күрэс кыайылаахтарыгар Уруй! Айхал!

Анал ааттар: Эр Хоһуун, Сымса Бөбө, Быыра Дохсун, Күүстээх Бөбөс, Эрдыгэн Хара, Бэргэн Ытааччы, Дьолуолаах Уолан, Дохсун Хотойчоон, Сылбырба Бэдик, Мындыр Бэргэн. Күрэх түмүгүнэн анал аат иңэриллэр.

Рефлексия: Бу “Хара тыа байанайдаах, уол оҕо соргулаах” интегрированной уроугу Кыайыы 75 сылыгар сүгүрүүүү, үйэтитии бэлиэтигэр фронтовик суруйааччы Тимофей Сметанин айымнытын Байанай ыйыгар сөп түбэһиннэрэн уроук бэлэмнээтим. Оҕолор аахпыт айымнылары чинэтиллэригэр туһуланна. Ким аахпатааха оонньуунан сэргиири көбүтэр сыалы тутустум. Онтон анал ааттар дың сахалыы кыанар-хотунар дьоннорго иңэриллэр норуокка туттуллар ааттары бэрилиннэ. Уол оҕо сүрэ сүөм үрдүүрүн ситиһии. Айымныы хомоҕой тылын-өһүн уларыппакка тутуннум. Сорох түһүмэххэ өбүгэ

оонньуутугар олобуран уларытан, атын хабааннаахтык киллэрэн биэрдим. Бу оонньуунан аабыны көбүлээнин сүрүн сыалым буолла.

Туһаныллыбыт литература:

1. Тимофей Сметанин Саха суруйааччылары оҕолорго. Дьокуускай, 2008
2. А.С.Федоров Саха төрүт оонньуулары. Дьокуускай, 2011
3. С.С.Семенова, Е.П.Чехордуна, А.Д.Саввинова Байанай үөрэбэ. Дьокуускай, 2012
4. https://www.google.com/search?q=%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%84%D0%B5%D0%B9+%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BD+%D0%B0%D0%B9%D1%8B%D0%BC%D0%BD%D1%8C%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0&tbm=isch&ved=2ahUKEwj1oDBxrjsAhXGE3cKHTa1AhYQ2-cCegQIABAA&oq=%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%84%D0%B5%D0%B9+%D1%81%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BD+&gs_lcp=CgNpbWcQARgAMgQIIxAnMgQIIxAnMgIIADIGCAAQBxAeMgYIABAHEB4yBAgAEB4yBAgAEBgyBAgAEBgyBAgAEBgyBAgAEBgyBAgAEBg6BAgAEEM6CAgAEAgQBxAeUKIdWPGJAWD0mgFoAHAAeACAAegBiAGQD5IBAzItOZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1nwAEB&sclient=img&ei=gkaJX-2NDMan3AO26oqWAQ
5. <https://e.nlrs.ru/authors/4884>
6. М.А.Попова Саха төрүт культурата 3 чааһа. Дьокуускай,1993